

Landskap: SKÅNE Upptecknare: Ulla Andersson
 Härad: VILLANDS Berättare: Jöns Strand
 Socken: IVETOFTA Berättarens yrke: F.d. generatorbrännare
 Uppteckningsår: 1954 Född år 1873 i Näsrum

Biografiska uppgifter	Sid.1
Vaktepåg, diverse arbeten	" "
Anställning på Iföverken	" "
Kollastning, kolförlag	" 1-2
Järnvägen fabriken-stationen, den grå hästen	" 2
Lokomotiv	" 2-3
Ugnama, arbetet där	" 3
Generatorbrännare, arbetstider	" 3-4
Arbete på cementfabriken m.m.	" 4
Avlöningen, avlöningskontoret m.m.	" 4-5
Ångvisslan	" 5
Arbetarnas sjukkasse	" "
Brandkåren	" 5-6
Nattvakter	" 6
När fackföreningen hade bildats	" "
Konkursen	" "
Fabriksområdet	" 6-7
Hamnen, s.7;	
Slammeriet, s.7.	forts.

Skriv endast på denna sida

forts.

Blandningsfabriken	Sid.7
Bränningen, tegelladorna	" 8
Nielsen, Hermansen, fru Hermansen	" "
Skollärare Idén	" "
Appé, tyskarna	" 8-9
Galizerna	" 9-10
Baracken, s.9-10;	
Lönen, s.10;	
De kvinnliga galizerna, s.10;	
Galizernas renlighet, s.10.	
Ingrid Petterssons diverseaffär	" 10-11
Snäckare Sven Jönsson	" 11
Fröken Svenssons affär	" "
Charkuteri, bagare	" "
Bagare Sörensen	" 12
Kooperativa	" "
Affären i Inhalatoriet	" "
Gamla hotellet	" "
Spisstället	" 12-13
Tunnby	" 13
Witeborg, villa Ena	" "
Skansen, Skansa-Sissa	" 13-14
	forts.

M. 14104

forts.

Bromölla, husmanshusen vid nuv. Storgatan m.m.	Sid. 14
Dricksvattenbrunnen	" "
Bebyggelsen vid nuv. Storgatan och Kyrkvägen	" 15
Badhuset m.m.	" "
Lägenheterna på Sjukstugan	" "
S:s nuv. bostad	" "
Förmännens löneförmåner, m.m.	" 15-16
Fester m.m.	" 16
Föreningsliv m.m.	" "

ACC. N:R M. 14104.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Fru Strand var närvarande under intervjun och bidrog med flera uppgifter. Vilka som är hennes inlägg har inte närmare angivits, då intervjun så småningom formade sig till ett samtal mellan herr och fru Strand, under vilket intervjuaren skrev ner de uppgifter, som kom fram, utan att ange om herr eller fru S. var meddelaren.

Fru Anna Strand hette Gummesson som ogift. Född 1881 i Holje. "Jag kom hit 1901 som jungfru till Appés. Det var den där Svensson, som ordnade om det."

ACC. N:R M. 14104: 1.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Född 1873 i Näsum. Fadern var torpare och bodde i en by, som hette Sonarp. Fem syskon. Gick i skola i Östafors och konfirmerades i Näsum.

"Jag gick och läste på vintern -88. Det var så sträng vinter, så det blev mässefall flera gånger.

Jag var vaktepåg sen efter konfirmationen, det hade jag varit innan om åren också. En gång var jag på ett ställe i Nymö, hos en änka. Det var minsann inte lätt. Inga gärdesgårdar hade de mellan styckena, och jag vaktade både gäss och svin och får.

Sen en tid bröt jag sten vid Klagstorp, och därifrån kom jag till Älmhultsjärnvägen och jobbade där så länge de höll på med den. Sista tiden, innan jag kom hit, var jag i Sölvesborg och lastade räls.

När Älmhultsjärnvägen var färdig, det var omkr. 1900, hade jag inte något arbete där längre. Då kom jag hit till fabriken. Disponent Appé hade kommit hit samma år, och han bodde då i Gamla Bromölla, för här fanns inga andra hus. Jag gick till honom, det var han, som bestämde, och sen fick jag arbete, där jag behövdes.

Den allra första tiden var jag vid stationen och hjälp-

te torparna att lasta kol. Det fanns ju ingen järnväg mellan fabriken och stationen då, utan torparna här i bygden körde med sina egna vagnar kol från stationen till fabriken och sen tegel tillbaka från fabriken till stationen. I regel var det en fem - sex torpare, som höll på med sådana körslor, men ibland var de fler, det berodde på hur mycket tegel, som skulle levereras.

Fabriken hade inget eget kolförslag, utan det låg nere vid gamla stationen, rätt nära bommarna här vid vägen. Vi var två stycken, som hjälpte till med lastningen, den andre var Karl Olsson, han som sen blev förman på Cementen.

Sen, när järnvägen till stationen hade byggts, hade de den första tiden en stor grå häst, som drog järnvägsvagnarna. Det var nog inte så lätt för den stackaren, det var ju uppförbacke hela vägen till stationen, och han fick gå på slipern, men det var en stark häst, fast han blev förlässt och utsliten till sist.

När vagnarna skulle tillbaka från stationen, var det ju istället nerförbacke. Om det då var vagnar, som inte hade broms, fick vi bromsa genom att sätta en käpp i sista hjulet. En gång minns jag, att vagnarna skenade i alla fall. De 'skala'iväg och for ner på vagnarna, som stod nere i fabriken och höll på att lastas, och allihop blev alldeles fördärvade.

När hästen inte 'tydde gå', då köpte de i stället ett

ACC. N:R M. 14104:3.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

3.

gammalt lokomotiv, ett smalspårigt, och sen köpte de visst ett till, för de hade två stycken.

När de hade fått järnväg ner till fabriken, kom jag till ugnarna och lastade in och ut. Det var ett styvt arbete, så de behövde ju de, som var starkast. Där var jag väl en 25 år.

Vi var minstingens åtta stycken, som höll på med det. Fyra satte in i ugnarna, och fyra tömde.

Det fanns 14 ugnar, byggda av eldfast tegel. Taket var välvt, och när man stod inne i dem, kunde man knappt räkka upp till taket. Tegelstenarna lavades in så att värmen kunde strömma emellan. När ugnen var full med tegel, sattes öppningen igen. Sen fanns det ett kikhål ända in i ugnen, och där satt tre käglor i en lerklump. De där käglorna kom från Tyskland och var av något eldfast material, och så smälte de en efter en, och då visste vi, hur varmt det var inne i ugnen.

Vi hade tjocka säckar som toppluvor för att vi skulle klara värmen, men ibland kom jag hem med ögonbrynen avsvedda. Och när jag kom hem på kvällarna, hade jag inte en torr tråd på kroppen, men sen skulle man likväl ut i kylan och lässa lass, så fick jag också en farlig värk.

Sen började jag som brännare vid den gamla generatorn, som låg vid tegelladan. Vi eldade i generatorn, som värmdes upp

ACC. N:R M. 14104:4

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

4.

ugnarna. Vi var två stycken om det, och vi hade tolv-timmars skift, och skiftade kl. 6 på morgonen och kl. 6 på kvällen. Söndagsskiftet började kl. 6 på söndagsmorgonen och höll på till kl. 6 på måndagsmorgonen.

Därifrån skickades jag som straff till Cementen. Vi hade fått order att ta ner en ugn, men vi sa, att det går inte att ta ner den ugnen, och jag, som var äldst, ville inte börja, för där var så varmt, så man kunde inte.

Som straff kom jag till Cementen. Där var jag i Nils Perssons (Perstorpa-Nisse) skift. Där var jag klinkavägare. När de slutade göra cement, kom jag i stället till utelaget och höll på med lastning och lossning. Den sista tiden gick jag och skulle hålla i ordning i spåren.

Vi fick avlöningen var fjortonde dag. Till en början fick vi avlöningen i bleckaskar. Varje arbetare hade ett nummer, och samma nummer stod på bleckasken. 109 var visst mitt första nummer. Men askarna hade de inte så länge, sen började de med påsar.

De hade ett avlöningskontor nere på fabriken, en tegelbyggnad, som låg vid sidan om Chamotten. Där delade verkmästare Wendt ut lönen, detta var sedan Wendt hade kommit hit, innan hade det inte varit någon verkmästare.

ACC. N:R M. 14104:5

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

5

Det var på torsdagarna, på kvällen, när arbetarna hade slutat för dagen, som lönen delades ut. De, som hade ackord kunde klart gå in och få lönen, när de slutade, för Wendt satt där hela dagen.

När fackföreningen hade bildats, blev det ändring, för arbetarna ville hellre ha veckolön.

Vid ugnarna var det alltid ackordarbete, men vid generatorm var det timpeng. Det var ackord för pressare och klappare.

Det satt en ångvissla nere på den stora ångmaskinen, och den visslade, när arbetet skulle börja och sluta. Den ångvisslan fanns, när jag började här.

Strax efter det att jag kom hit, bildade arbetarna en sjukkasse. Prins-Olan var ordförande, och vi gick till honom och betalade, och till slut var nästan alla arbetarna med. Det var en frivillig sjukkasse. 1934 övergick den i Centralsjukkassan.

De bildade en frivillig brandkår så fort som möjligt. Det var nån av de tyske, som stod för den, jag undrar, om det inte var verkmästaren. Till att börja med var det en 7-8 stycken, som var med. De hade en handspruta först, tre vid var sida pumpade. Handsprutan hade de åtminstone 1904, när slammeriet brann. Då var jag med och släckte. Sven Andersson (Måsa-Svenne?) var ock-

ACC. N:R M. 14104:6.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

6.

så med. Vi fick 10 kr var, därför att vi hade varit där extra, utan daglön.

Nattvakter hade de redan från början. Björsbärs-Olan kallade de honom, Olsson hette han nog, och han hade varit torpare under Årup. Han var ensam till en början, **men när** åttatimmarsskiftet infördes, blev det nog två stycken.

Dagen efter det att fackföreningen hade bildats, så gick dispen in till Malte Lindgren, som var klappare, och som hade blivit vald till ordförande, och ville köra bort honom. Men som en blixt gick då alla från sitt arbete. Nu är det färdigt, skrek folk, och de kom från alla våningarna och samlades. Dispen fick ge sig, och Malte Lindgren fick igen sitt arbete. Jag var inte själv med den kvällen fackföreningen bildades.

Det var egentligen när de började med cementen, som fabriken började gå omstyr, och sen blev det ju konkurs. Vi fick gå en månad då utan att få ut lönen, sen fick vi pengarna.

När jag kom hit 1901, låg där bara en kalkugn och så tegelugnen. Det första de byggde, det var kalkugnen, den var byggd innan jag kom hit. Den låg mellan rundugnen, som de fick gå runt om och elda, och gasugnen, alldeles intill tegelladan.

Mittför pumpen, som står på gatan, och rakt ner, där gick vägen ner till hamnen. Den vägen har visst funnits där alltid.

Vid sidorna av vägen gick sjön. Jag minns, att en gång gick jag och slog vass nere vid pumpen.

Det var en allmän hamn, för folk, som ville skeppa över saker till Ivö. Båtarna körde upp till stranden, där var en liten kaj.

Slammeriet byggdes sen till vänster om vägen ner till hamnen, och Chamotten och allt det andra låg till höger om vägen.

Jag kommer ihåg en söndag, när det kom bud, att det blåste så hårt från sjön, att vågorna slog upp, så att skorstenen vid slammeriet höll på att ramla. Vi fick hålla på hela söndagen och köra sten och dämna upp.

Leran i 'prammarna' lastades i kassar, och så var där en kran, som tog kassarna och körde in dem i blandningsfabriken, som var närmast hamnen. Där blandades leran för hand. Förman på den avdelningen var Nils Olsson (Käckas-Nisse?). Det fanns nummer på de olika blandningarna, eldfast skrot och liknande blandades i. Blandningen hölls i en kran, och när den kom ut därifrån, var det mest som hårda stycken, som kördes på rallor till pressarna eller klapparna.

När dessa hade format stenarna, bars de undan till regalerna av småpojkar eller unga flickor. De lade stenarna på bräd-lappar, som ställdes på regalerna.

ACC. N:R M. 14104: 8.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

8.

Sen var det ett arbetslag, som tog stenarna från regalerna och satte dem på kärra och skjutsade dem ner till ugnen.

Det brända teglet kördes ut i tegelladorna, och där stod sorterare och staplade upp och tog bort de spruckna, som sen krossades och blandades i blandningen.

Nielsen var den förste, som stod för fabriken. Då var här bara en kalkugn, men det var visst han, som byggde gasugnarna också. Efter Nielsen kom Hermansen, någon annan har jag inte hört, som skulle ha stått för driften.

Hermansen var stor och tjock. Fru Hermansen var stor och lång, hon var ju så kallat doktor. Hermansen hade en släkting, Lerche hette han, som sen förlorade alla sina pengar på fabriken. Lerche var liten och klen, och han kom alltid i spetsbyxor.

Skollärare Idén var en tid på bruket och hjälpte Hermansen. Han kunde inte skriva handlingar och sådant, för han hade ju ingen särskild skola, så Idén var skrivare åt honom. När bolaget gjorde några affärer, så var han med och skrev. Idén var också liksom litet egendomsmäklare.

I början fanns här nog inga andra utlänningar än Hermansens.

Hermansen ställde om så att Appé kom hit. Appé skulle ha varit vid en porslinsfabrik i Tyskland.

Appé och brännmästare Aust kom tillsammans. De var de första, sen kom de andra efter hand.

Tyskarna hade företrädet. Så snart det kom en tysk, skulle han ha det bästa arbetet, men det berodde väl på att disponenten var tysk.

De där tyskarna, de lärde sig snabbt svenska. Men det fanns två, som var tolkar för tyskarna. Det var en svensk, Anders Håkansson, som hade varit i Tyskland och kunde tyska, och så var det en som hette Svensson, som hade varit mycket på sjön, och som kunde språk.

Tyskarna och svenskarna, de umgicks.

Galizerna, de höll sig mer för sig själva, de hade ju en annan religion. Hit kom präster nere från Malmö, och de hade gudstjänster och nattvard nere i klubblokalen. Prästerna kom väl en gång i månaden.

Galizerna bodde i en barack uppe vid kolupplaget, alldeles intill järnvägsspåren. Den var lång och rödfärgad. Så snart det byggdes nåt här på fabriken, kom det målare, som rödfärgade husen. Inne i baracken var små rum, och sängarna var i två våningar, den ena stod ovanpå den andra.

Här var rätt så många galizer ända till första kriget, då blev ju några hemkallade, och då skingrades de. Sen strax efter

revs baracken, för inga svenskar ville bo där. Av virket från baracken byggde de lager för utländska leror.

Galizerna tjänade detsamma som de svenska arbetarna, men de fick bara 75 öre om dagen, resten tog judarna Verständig.

En del av de kvinnliga galizerna arbetade vid pressarna. De bar undan, allt eftersom leran pressades, bar de bort stennarna till regalerna.

Ett av galizernas fruntimmer var ständigt hemma och lagade maten. Judarna, som hade tagit hit galizerna, köpte upp maten, halva kokroppar brukade de köpa.

Galizerna var så renliga. De tvättade sina kläder och höll dem så snygga. Jag minns särskilt en, som hette Bebak, han var alltid så snygg. Bebak flyttade till Olofström sen och gick omkring och sålde fisk.

Den äldsta affären här var, det var Ingrid Petterssons diverseaffär, den fanns i alla fall, när vi kom hit. Hon hade affären i det lilla vita huset, som ligger intill kiosken vid torget. Det var inte mycket med den affären. Folk handlade inte där, de handlade i stället hos handlare Nilsson. Snickare Sven Jönssons fru var biträde där, sen fick hon nog affären av Ingrid Pettersson. Jag tror inte Ingrid Pettersson var gift.

Hennes hus är inte ändrat. Det hörde en liten träd-

gård till. Bakom Sven Jönssons hus var liksom en håla, och där var körsbärsträd.

Snickare Sven Jönsson hade snickerifabrik och sålde möbler. Han hade fabriken i kompanjonskap med en bror. Först reste brodern till Amerika, och sen kom Sven Jönsson efter, men han var där inte mer än fem år, sen kom han tillbaka och började som snickare nere på fabriken.

I Prins-Olans hus fanns en affär. Fröken Svensson hette hon, som började affären, och det var nog 1906. Hennes far hade visst varit bagare åt Valjehället.

När en kom inom dörren i den affären, stod där en sil-latunna och en såpetunna, och så stod där en hektoliterskorg med wienerbröd. Så började hon ta charkuterivaror från Sölvesborg, och här fanns ju inget annat charkuteri, och hon arbetade upp sig och fick inrett ett rum till i Prins-Olans uthus, och då började hon sälja tyger och skaffade hit en sömmerska.

I huset, som ligger bakom Kooperativa, fanns ett charkuteri, och mjölk sålde de också. Det var omkring 1909. Ägaren hette Markusson, han var från Kristianstad.

Efter honom kom det i samma hus en bagare. Han var tysk och umgicks mycket med disponentens, men han blev sjuk och flyttade tillbaka till Tyskland.

ACC. N:R M. 14104:12.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

12.

I ett litet gammalt hus, som var så oansenligt, så en knappt kunde se det, med jordgolv i köket, och halmtak, och omålat var det, alldeles grått, dit kom en bagare Sörensen. Han var dansk, gift och hade två barn. Han bakade med surdeg och inte med jäst, och det tyckte folk om. Bagare Sörensen gjorde allt galizer-
nas bröd, och handlare Nilsson tog också allt bröd från Sörensen.

Sörensen arbetade upp sig, och det var den Sörensen, som byggde det som sen blev Malmborgs kafé. Det var en snickare från Nymö, som byggde huset, och han och Sörensen blev sådana ovänner och processade om det där huset.

Kooperativa hyrde först i det huset, innan de hade köpt tomt och byggt eget hus. Var det inte 1917 Kooperativa byggdes? Man tyckte, att Koprans hus var så stort och ståtligt, när det byggdes.

I Inhalatoriet fanns den bästa affären, när vi kom hit. Han, som hade den, hette Nilsson.

Sen byggde en Fridolf Lindgren från Sölvesborg Gamla hotellet. Där hade han själv affär, och så var där en fröken Ströberg, som skötte hotellet. En ingenjör, som hette Collin, skötte hotellet innan fröken Ströberg kom hit.

Där bensinpumpen är, vid sidan om, låg ett litet hus. Det var ett spisställe, och där var ett rum och ett litet kök och

ACC. N:R M. 14104:13.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

13.

en liten kammare. Allra först var det en fru Liljedahl, som skötte spisstället. Hon hade bageri, öltappning och spisning i Sölvesborg, och spisning här och i Kristianstad.

Det kallades Tunoby, och det gjorde skäl för namnet, för tunnbebot var här, och de var så rädda om jorden, att de inte nändes ha några träd eller nån sorts trädgård, och därför var här kallt och blåsigt. En märkte inte, att det var sommar förrän en kom ner till Viteborg och det hållet.

Nere vid stationen låg inga andra hus än det som kallas för Viteborg. Det var det vackraste här fanns, de hade en sån vacker trädgård. Där bodde två töser och deras gamla mor. Sen reste den ena till Amerika, och den andra stannade kvar, hon heter visst Eriksson. De var väl rädda att det skulle komma nån, för de hade stora bommar på insidan av dörrarna. Huset låg så ensamt, och alla måste ju förbi där.

Strax efter det att järnvägen ner till fabriken hade byggts, byggde skrivare Svensson villa Ena.

Skansen låg vid gamla bron. Hon, som hade huset, hette Sissa. Skansen var skjutsstation. Bönderna från Näsrum hade alltid sina hästar där, när de körde till Kristianstad. Sissa hade ett par kor, och bönderna hade foder med till henne.

Hon var gammal, så hon låg, och hon hade pengarna i

ACC. N:R M. 14104:14.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

14.

en näverdosa vid sidan om sig. Hon, som serverade, hette Bengta, det är Matilda Dahlbergs mor, och hon fick först tala om för Sissa, vem det var som kom, och om Sissa inte tyckte om dem, blev de inte serverade.

Bromölla, det var några stycken husmanshus, som låg nere vid gatan. Det var gamla trähus med halmtak, och där var bara en stua och en kammare, och de låg så nära gatan, så en kunde gå från gatan och in. De var väl rädda om jorden, för de ville ha en täppa också, och den låg på baksidan av husen.

Husen hörde väl till det hemmanet, som fru Hermansen arrenderade av bolaget. Bolaget hade köpt det av en som hette Ola Nilsson, och som sen arbetade på fabriken. Bolaget hade köpt en annan gård (där syster Selma bor), och den ägdes av Bromöllaren, Nils Persson, som hade den möllan, som ligger vid riksvägen.

Intill Kooperativa bodde en smed Magnusson. Där mjölkaffären ligger, låg Kladde-Nissens hus. Bakom det låg ett annat, och där bodde en som hette Göran. Båda husen hade gavlarna åt gatan.

Där de bygger nu (Mosaikhuset), där låg Prins-Olans hus. Mittför, tvärs över gatan, där fanns den enda brunnen med dricksvatten. Till en början fick de hissa upp vattnet i spannar, men sen satte de dit en riktig kran.

Där som torget ligger, där var åker, och det var liksom en djup håla. Sven Jönssons hus är detsamma.

Mittför Skandinaviska banken låg en stärkelsefabrik. Bönderna i Tunoby ägde den, och det är inte så länge sen den revs.

Där tvättinrättningen ligger, där växte bara alar och var sankmark.

Till att börja med hade de ända nere vid hamnen ett badhus. Det var vanliga karbad, och vem som helst fick gå dit, och gratis var det. Badhuset var inrett i ett litet rum i den gamla byggnaden, där ångmaskinen stod.

På sommaren badade vi dels vid ångbåtsbryggan och dels vid kanalen nere vid Strandstugan.

När vi var nygifta, bodde vi på Sjukstugan, där var två lägenheter, en uppe och en nere. Vi gifte oss 1905.

Det här huset (vid Nygatan) köpte vi 1911. Det var byggt året innan av en maskinist Olof Jonsson, som sen reste till Amerika. Rågångsgärdet mellan Axel Jönssons gård och bolaget gick här, där det ännu går, precis utanför den västra gaveln. Vårt hus låg så öde och ensamt till en början, här var bara åker runt omkring.

Förmännen bodde fritt och hade fritt bränsle. Nedanför hamnen var en bränne-huggare. Två stycken stod där ständigt

och högg bränne till förmännen och basarna.

Innanför porten fanns ett kolförslag. Han som skötte förlaget hette Lovén, och skrivare Olsson skötte förlagets kontor. Arbetarna köpte kol där, och sen drogs det av på lönen hur mycket kol man hade köpt.

Bränd kalk kunde man också köpa där. Det var vem som helst, som fick köpa, och det var bra kalk, den var riktigt bränd.

Hermansen var bussig med att ordna fester, och då fick vi öl och smörgåsar. En gång hade vi visst utfärd till Ivön.

De festade och stojade kanske förr, men några slagskämpar var här inte.

I.O.G.T. fanns inte genast jag kom hit, men den bildades sen. Det var en från Åby, som bildade den. Det var många som gick med redan från början.

Jag tror nog, att arbetarna gick mer i kyrkan förr. Och nån frikyrka fanns här inte i början, men nu är här så många. Jag minns inte vilken sekt, som först kom hit, det var nog Elim eller pingstvännerna."